

מבט אל העבר: הפער העדתי בישראל

מאת יוסף דחוח-הלוי

לאחרונה נתפרסם מאמר ברבעון ישראלי מכובד על הפער בהכנסה בישראל (ד"ר אפרים יוכטמן וד"ר גדעון פישלזון, מאוניברסיטת תל-אביב): "לבעיית אי-השוויון בחלוקת ההכנסה בישראל", רבעון לכלכלה, יוני 1970. כאשר שני החוקרים בודקים את סיבת הפער בהכנסה, נגלית לעינינו תמונה רחבה של פערים נוספים בהשכלה וברמה המקצועית, ובהקשר זה נחשפת השפעתם של גורמי המוצא והוותק בארץ.

הפער בהכנסה באוכלוסיית השכירים במדינה, ללא כל קשר עם העדות, הולך וגדל בהתמדה מאז קום המדינה, בקצב שנתי ממוצע של 4%–6%. הפער ב-1968 היה פי-שניים מזה שבשנת 1950, ולשיאו הגיע בתקופת המיתון בשנת 1967. שני החוקרים מעלים מספר סברות לכך, שהפער האמתי הוא גדול יותר מזה שמשתקף בהפרשי ההכנסה של השכירים. ראשית, בעלי השכר הגבוה נהנים מהטבות סמויות גדולות (כגון אחזקת רכב, טלפון, השתתפות בשכר-דירה וכד'); שנית, הבדיקות נעשו לפי השכר הממוצע למשפחה כולה ולא לפי כל מפרנס לחוד; ושלישית, כשלוחקים גם את העצמאיים בחשבון הפער הוא גדול עוד יותר.

השאלה העיקרית היא, מה הם הגורמים לפער זה בהכנסה בישראל? שני החוקרים מבחינים בין גורמים "שיוכיים", שאין האדם יכול לשנות אותם, כמו: מוצא, וותק בארץ, גיל או מין; לבין גורמים "הישגיים", שהם תלויים במעשיו של האדם, כגון: משלח-יד ורמת השכלה.

המספרים מראים שלמשלח-היד יש השפעה רבה: הפער בשכר בין פועלים פשוטים למקצועיים, למשל, הוא גדול ולאורך זמן הוא מוסיף לגדול. גם להשכלה יש השפעה: ככל שההשכלה גבוהה יותר כן גבוהה יותר ההכנסה, אך הפער הנובע מהבדלי השכלה לא נעשה גדול יותר במשך הזמן. אשר למוצא והוותק בארץ, גם להם יש השפעה ניכרת על ההכנסה, אם כי השפעתם נחלשת במקצת במשך הזמן.

להלן מובא לוח המפרט את ההכנסה השנתית לפי מוצא וותק, כלומר רמת ההכנסה השנתית הממוצעת למשפחה לפי יבשת, לידה, וותק בשנים 1957–1968.

1968		1966		1963/64		1957/58		קבוצת מוצא וותק
100	6890	100	6210	100	5484	100	2738	סה"כ
127	8760	131	8170	107	5856	99	2700	ילידי ישראל
								ילידי אסיה
75	5200	76	4730	79	4356	100	2748	אפריקה עד שנת 1947
								ילידי אסיה
76	5270	76	4710	83	4560	72	1956	אפריקה בשנים 54–48
								ילידי אסיה
67	4666	61	3790	68	3739	47	1296	אפריקה בשנים 60–55
60	4170							אחרי שנת 1960
								ילידי אירופה
133	9177	143	8830	134	7320	129	3516	אמריקה עד שנת 47
								ילידי אירופה
108	7455	101	6320	114	6228	102	2784	אמריקה בשנים 54–48
								ילידי אירופה
101	6938	85	5270	82	4476	62	1704	אמריקה בשנים 60–55
90	6214							אחרי שנת 1960

להלן סכום הפערים בהכנסה (לפי נקודות מ-0 עד 100) בין אשכנזים לבני עדות המזרח בעלי ותק שווה, עיבוד מהלוח הנ"ל.

1968	1966	1963/4	1957/8	1947	ע"ד	עלו
58	67	55	29			
32	25	31	30			1948—54
41	24	14	15			1955—60
30						אחרי 1960

הלוח מראה כמה דברים מעניינים: בכל קבוצות הוותק קיים פער בהכנסה בין ילידי אסיה אפריקה לבין ילידי אירופה. יש עלייה בהכנסה של כל הקבוצות, אם כי העלייה אינה אחידה. הפער בהכנסה בין העדות לא רק שאיננו מצטמצם לאורך השנים, אלא אף הולך וגדל: הפער בין העדות בקרב העולים בשנות 1948–1954 איננו מצטמצם, ואילו הפער בקרב הוותיקים (שעלו עד 1947) נעשה כפול בעשור השנים האחרונות: בין 8-1957 ל-1968, ובקרב אלה שעלו אחרי 1955 הפער גדל פי שלושה בערך.

נשאלת השאלה, אם הבדלים אלה בהכנסה בין העדות מקורם בהבדלים בהשכלה ובמשלח-היד, מדוע גם כאשר מנקים את השפעת ההשכלה ומשלח-היד, הפער בהכנסה בין העדות קטן רק במקצת ונשאר ניכר מאד? להלן נתונים מסקר ההכנסות ב-1968 המראים, שהפער בהכנסה בין העדות הולך וגדל עם העלייה ברמת ההשכלה:

אנאלפביתים	עממי חלקי	עממי	חיכון	גבוה	
5968	6,087	7,209	9,627	12,560	ילידי אסיה אפריקה
5736	6,214	8,819	11,290	14,931	ילידי אירופה אמריקה
96	101	122	125	119	הפער (ילידי אסיה אפריקה 100)

לא קיים כמעט פער בהכנסה ברמות ההשכלה הנמוכות, אך ברמת ההשכלה העממית ומעלה הפער הוא גדול, והוא נמצא בשיא בקרב בעלי ההשכלה התיכונית. מפליא למצוא פער גדול בהכנסות בין אשכנזים ויוצאי עדות-המזרח בעלי ההשכלה הגבוהה. מסתבר, כי בעקבות החלת חוק חינוך חובה, אמנם מצטמצם הפער הכללי במוצע ההשכלה בין העדות (אין זאת אומרת, שהפער בהשכלה העל-יסודית והגבוהה מצטמצם, כפי שנראה להלן), אך כפי שהלוח הנ"ל מראה, אין צמצום הפער בהשכלה מביא לצמצום בהכנסה בין העדות. להיפך, ברמות ההשכלה העל-יסודית והגבוהה הפער בהכנסה גדול עוד יותר. כיצד קורה, שבעלי השכלה שווה יהיו בעלי הכנסה בלתי-שווה? ההסבר לכך הוא פשוט למדי: השגת עבודה איננה תלויה בהשכלה בלבד, אלא גם בגורמים נוספים כמו: קשרים, פרוטקציות, ורמת שאיפה.

למרות האמור, שחיסול הפער בהשכלה לא הביא לחיסול הפער בהכנסה, הרי שחיסול הפער בהשכלה צריך להיות מטרה בפני עצמה. בשנת תשכ"ה, מכלל גילאי 14–17 ילידי אסיה-אפריקה ביקרו 25.6% בבתי הספר העל-יסודיים, לעומת 51.2% מכלל גילאי 14–17 ילידי אירופה ואמריקה.

בשנת תשכ"ט האחוזים היו 41.1% ו-75.5% בהתאמה למספרים דלעיל, הפער אפוא, גדל. גידול דומה בפער חל בתיכון העיוני: בשנת תשכ"ה ביקרו 8.2% מגילאי 14–17 ילידי אסיה ואפריקה, לעומת 27.6% מגילאי 14–17 ילידי אירופה ואמריקה, ובתשכ"ט 14.4% ו-43.6% בהתאמה. הפער חמור עוד יותר באוניברסיטה: 7.9% מכלל גילאי 20–29 ילידי אסיה ואפריקה ביקרו באוניברסיטה בתשכ"ה, לעומת 53.5% ילידי אירופה ואמריקה. ובתשכ"ח 12.1% לעומת 86.7%. זאת אומרת, אם הפער בתשכ"ה היה פי 6.8, הרי לאחר שלוש שנים הוא פי 7.2. מעניין לציין שבקרב ילידי הארץ הפער בהשכלה לפי ארץ לידת האב הוא עדיין פי 5–6 באוניברסיטאות, בניגוד לציפייה המקובלת, שהפער בין ילידי הארץ צריך להיעלם.

ניתן להסיק את המסקנות הבאות מניתוח החומר, שמביאים הד"ר יוכטמן וד"ר פישלזון: (א) הפער בהכנסה באוכלוסייה הולך וגדל מאז קום המדינה, על-אף הערכים של שוויון חברתי.

(ב) חל שיפור מתמיד ברמת ההכנסה וההשכלה של כל קבוצות האוכלוסייה בארץ, לרבות בני עדות-המזרח.

(ג) למרות זאת, בני עדות-המזרח נהנו משיפור זה באופן יחסי פחות מאשר האשכנזים, ולכן הפער בהכנסה בין העדות הולך וגדל.

(ד) הפער בהשכלה בין העדות לא רק שאיננו מצטמצם, אלא אף גדל משנה לשנה וזאת בעיקר בחינוך העל-יסודי והגבוה.

(ה) אין לצפות לצמצום הפער העדתי בהכנסה בעתיד, אפילו אם יצומצם הפער בהשכלה, כי הפער בהכנסה בין העדות בולט דווקא בקרב בעלי השכלה על-יסודית וגבוהה.

מאמר זה פורסם לראשונה בכתב-העת אפיקים לו (תשל"א), עמ' 6.